

Előszó

Jelen kötet tanulmányai¹ egy cseppet sem szokványos irodalomtörténeti terminust, a *ködlövag* fogalmát kívánják körbejárni saját kérdésvázisuk mentén, a legkülönbözőbb módszertani megközelítéseket követve, a 19. század utolsó évtizedei óta eltelt csaknem másfél évszázad magyar irodalmából válogatva. Az itt olvasható írások legtöbbje nem a fogalom meghatározását tűzte ki célul; ugyanakkor a 19–20. századi és kortárs magyar irodalommal foglalkozó tanulmányok mindegyike a *ködlövagság*hoz kapcsolódó/kapcsolható jelenségcsoport valamely aspektusát kísérelte meg problémaérzékenyen, az utóbbi évtizedek irodalom- és kultúratudományi szakirodalmának tükrében láttatni, egy-egy gyakran tárgyalt szerzőt vagy szöveget a ködlövag-problematika kontextusában új szemszögből megmutatni.

A *ködlövag* fogalma, legalább az 1940-es évek óta, egyértelműen kritikai-irodalomtörténeti terminusként van jelen a magyar nyelvhasználatban. Annak ellenére is időről időre feltűnik az irodalomtudomány különböző diskurzusaiban, hogy igencsak nehezen meghatározható jelentéssel bír – konkrét, mégis homályos –, és mint ilyen, teljességgel ellenkezik a tudományosság egzaktására irányuló elvárásaival. Mindemellett mégis része tehát a kritikai nyelvhasználatnak,² irodalomtörténeti értekezések tárgyaként is találkozhatunk vele,³

¹ A kötet írásai eredetileg előadásként hangzottak el a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán rendezett *Ködlövagok tegnap és ma: A ködlövag-jelenség történeti, poétikai és biográfikus vetületei a századfordulótól napjainkig* című országos konferencián, 2022. március 11–12-én.

² Lásd MÜLLNER András, „Bednancics Gábor–Eisemann György (szerk.): *Induló modernség – kezdődő avantgárd*. Ráció Kiadó, Budapest, 2006. 284 lap (Ráció–Tudomány 5.)”, *Literatura* 33, 1. sz. (2007): 101–112; KERESZTESI József, *Ha titokszerű marad (Kerekasztal Benda Balázsról, résztvevők: Havasréti József, Keresztesi József, Müllner András, Mekis D. János)*, hozzáférés: 2022.09.30, <https://tiszatajonline.hu/irodalom/ha-titokszeru-marad/>; SZÁZ Pál, CSEHY Zoltán, BÁRCZI Zsófia, N. TÓTH Anikó és GRENDEL Lajos „Felvidéki ködlövagok”, *Irodalmi Szemle* 57, 6. sz. (2014): 22–47, 22; DÉRCZY Péter, *Az utolsó ködlövag: Esszé Bólya Péterről*, hozzáférés: 2022. 09. 30, <https://www.kortaronline.hu/aktual/bolya-peter.html>.

³ MÜLLNER András, „(»Az eltévedt lovas«)”, *Irodalomtörténet* 77, 3–4. sz. (1996): 461–476; DÉRCZY Péter, „Az irodalom emlékezete és emlékezetkiesése: Lovik Károly: *Egy elkésett lovas*”, *Alföld* 64, 3. sz. (2013): 70–77.

íródott róla kismonográfia,⁴ rendeztek konferenciát és kiállítást a témával kapcsolatban,⁵ illetve indult már könyvsorozat is *Ködlovagok* címmel.⁶

A *ködlovag* kifejezés eredete a századfordulónál jóval korábbi, s túlnyúl sok elméleti problémát vet fel ahhoz, hogy egyszerű és szabatos meghatározását adhassuk, helyesebben teljes jelentésspektrumát csak a szókapcsolat használati módjainak, kontextusainak, konkréten változó aktualitásának történetiségében tudjuk megragadni igazán.

A századforduló táján értett időszakában keletkezett, s leginkább Krúdy Gyula által ismertté tett⁷ kifejezés média- és technikatörténeti szempontból szorosban kötődik a 19. század közepének egy mára csaknem teljesen elfeledett vizuális-művészeti produkciójához. Ez pedig nem más, mint a 18. század végétől egész Európában elterjedt, hazánkban a 1840-es és 60-as évek között különösen népszerű, különböző képalkotási módszereket vegyítő, vásári mutatványként szcenírozott illúziószínházi előadások világa.⁸ A *ködkép* és a *ködfátyolkép* néven ismertté vált – a korban gyakran „fantazmagóriának” hívott – laterna magica-előadások (melyeket ma leginkább performansznak neveznénk) a film feltalálása előtti korban speciális optikai eljárások, háttérvilágítás, gőz- és füsteffektusok kreatív alkalmazásával a mozgókép illúzióját és az ezzel járó izgalmat, borzongást keltették a befogadóban. Az áttűnő, mozgásban lévő, formálódó, festett vászonra vagy tükörfelületre vetített képek népszerűségét és a mágiával, a szemfényvesztéssel kapcsolatba hozható illuzórikus hatását pedig – a korabeli sajtó beszámolóin túl⁹ – a korszak irodalma is megörököltette. E

⁴ KELEMEN Zoltán, *A ködlovagok tegnapjai* (Szeged: Design Kiadó, 2012).

⁵ PALKÓ Gábor, szerk., *Ködlovagok: Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880–1914* (Budapest: PIM, 2012). A kötet a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2010. november 10. és 2011. szeptember 16. között kiállított azonos című tárlat, illetve a kiállítás részeként megrendezett tudományos konferencia (2011. szeptember 8.) anyagából készült.

⁶ A Noran Kiadó *Ködlovagok*-sorozatában az alábbi kötetek jelentek meg 1998 és 2002 között: CHOLNOKY László, *Szokatlan vendégség: Novellák* (Budapest: Noran Kiadó, 1998); NAGY Endre, *A kockás város: Novellák* (Budapest: Noran Kiadó, 1998); LOVIK Károly, *Egy elkésett lovag: Regény* (Budapest: Noran Kiadó, 1999); CHOLNOKY László, *Piroska: Hat regény* (Budapest: Noran Kiadó, 2000); ZSOLT Béla, *Az igazi szerelem: Válogatott novellák* (Budapest: Noran Kiadó, 2000); HUNYADY Sándor, *Családi album: önéletrajz, 1934* (Budapest: Noran Kiadó, 2000, 2001²); LOVIK Károly, *A kertelő agár* (Budapest: Noran Kiadó, 2002).

⁷ KRÚDY Gyula, *A tegnapok ködlovagjai* (Budapest: Tevan Kiadó, 1925).

⁸ A témáról lásd Jonathan CRARY, *A megfigyelő módszerei: Látás és modernitás a 19. században*, ford. LUKÁCS Ágnes (Budapest: Osiris Könyvkiadó, 1999); KOLTA Magdolna, *Képmutogatók: A fotográfiai látás kultúrtörténete* (Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2003).

⁹ A balatonfüredi színház 1851. július 17-i színlapjából készült kivonatban például az alábbiakat olvashatjuk: „1851. július 17-én, csütörtökön este 7 órakor a *Legjobb az egyenes út* c. egyfelvonásos vígjátékot adták, majd utána Néchám A. »optikai műelőadás« következett *Ködképek* címmel. Az optikai előadás 4 szakaszból állt: az elsőben 14 állókép (A bajor király és nyári laka, Örálló karácsony éjjelén, Török tábor, Szent Bernát ebei egy megfigyottat találak stb.), a másodikban 8 márványszobrot (Merkur mint ifjú, Bachus szobra, A három Grátiák stb.), a harmadikban »új torzképeket«, a negyedikben »optikai szín- és vonaljátékokat« mutattak be.” HUDI

mediális közeget idézi fel többek között Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* (1853) című regénye, mely az emberi meggyőződések, rögeszmék, valamint az érzelmek és szenvedélyek kapcsolatának, azok kiismerhetetlenségének és változékonyságának metaforikus kifejezésére használta fel a ködkép jelenségét, talán a leginkább maradandóan a magyar irodalomban.¹⁰ A korszak populáris látványkultúrájához kötődő *ködkép, ködfátyolkép* és *ködalak* kifejezéseket tekinthetjük tehát a ködlovag-képzet előfutárainak, hiszen előbbi szóalakokat a század közepén egyszerre használták sajátos optikai reprezentációk, természeti jelenségek, illetve személyek megjelölésére – éppúgy, mint a *ködlovagot* a századforduló korában.¹¹ A három említett szókapcsolat irodalmi, publicisztikai közegben való előfordulásai ugyanazt a jelentésszóródást, a ködösséghez kapcsolható pozitív és negatív konnotációk sokféleségét mutatják, mely a *ködlovag* metaforikus tartalmában is megjelenik. A ködből kilépő, vagy abba belevesző alakok szövegkörnyezettől függően jelezhetik valamilyen természetfelettiné a jelenlétét, utalhatnak az érzelem- és fantáziavilág szférájára (ábránd, andalgás, merengés, képzelődés), de a homályba vesztett történelmi múlt képeit is felidézhetik. Mindezt jól illusztrálja a *Vasárnapi Ujság* egy 1857-es úti beszámolója, mely ekképp eleveníti meg Zára kikötővárosának képét:

Jelenben Zára, Dalmácia legjelentékenyebb városa [...] sok régiséget bir, mellyek majd mind Velencez multjából maradtak fenn.

De engem e régiségek részletei nem nagyon érdekeltek itt, s a hajóra visszatérve, a tájon mint szép ködfátyolképen merültem el, mellyre a mult vonta álomszerű ábráit a reggeli nap arany zománczától szinezetten, míg a gyengéd szellőtől fordított habocskák a csendesen rengő hajóhoz verődve, sajátos harmóniájuk, mint méla bölcső dal zeng körültem...

Letűnt dicsőségről beszélő táj, Isten veled!¹²

József, *A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861)* (Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2008), 91. További példák időrendben: DALÁR, „21. Bűvös vadász. Opera 4 felv. Irta Kind, zenéjét szerzette Weber M. K. Fordította Szerdahelyi”, *Pesti Divatlap* 3, 40. sz. (1847): 1273; CSIPKEBOKOR, „Vidéki élet. Miskolc, oct. 22.”, *Hölgyfutár* 2, 249. sz. (1851): 991; [SZERZŐ NÉLKÜL], „Nemzeti Színház”, *Divatsarnok* 2, 14. sz. (1854): 308–309, 308.

¹⁰ SZAJBÉLY Mihály, *Intermediális randevúk a 19. században: Arany, Kemény, Jókai & Co.* (Pécs: PTE Irodalomtörténeti Tanszékei–Pro Pannóniai Kiadói Alapítvány, 2008), 65–89.

¹¹ *A tegnapi ködlovagjai* című Krúdy-ciklus kapcsán írja Bevezcky Gábor: „A szót őszi tájrajzokban, »nehezen kivehető ködfolt« értelemben Krúdy már meglehetősen korán alkalmazta.” BEVEZCKY Gábor, „Ady és Krúdy éjszakái”, in *„Lennék valakié”: Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018*, szerk. KAPPANYOS András, 61–86 (Budapest: Reciti, 2021), 68.

¹² [SZERZŐ NÉLKÜL], „Zára, hajdani magyar tengerparti város (Egy tengerész naplójából)”, *Vasárnapi Ujság* 4, 42. sz. (1857): 441–443, 442–443, idézi: SZAJBÉLY, *Intermediális randevúk...*, 73.

Az idézet plasztikusan mutatja meg, hogy a *ködfátyolkép* kifejezésben miképp egyesül a táj mint természeti képződmény költői leírása, a képzeletvilág álomszerűségének érzékeltetése és a régmúlt megragadásának igénye. Ezek az egymástól nehezen elválasztható képzetek hangsúlyosan jelen vannak a *ködlovag* szó szemantikai spektrumában is, s némiképp kulcsot adnak a kifejezés tropikus használatának értelmezéséhez.

A *ködalaknál* valamivel konkrétabb, művészien sűrített metaforikus kifejezés, a *ködlovag* két lehetséges értelmezést indukál és mos egybe.¹³ Egyfelől lehet maga a lovag alakja ködszerű; másrészt a ködösség utalhat a figurát körülvevő háttérre, atmoszférára. Az egyik értelmezés szerint tehát a *ködlovag* alakja és/vagy az őt körülvevő világ nem látható jól, nem ismert, nem dokumentált, a legendák homályába vész; a másik értelmezés szerint pedig a *ködlovag* alkatilag, életforma-szerűen tűnékeny jelenség. A szókapcsolat második tagja, a *lovag*, hangsúlyosan utal a magyar nyelvben nagyon is konkrét történeti dimenzióra, a lovagi kor képzetére, amely anakronizmusával, mesés-legendás hangoltságával, feszültséget teremt a modernségben keletkezett kifejezés kultúrhistoriai tartalma és szinkrón kontextusa között, felvillantva a társadalmi modernizáció legbensőbb problémáit: korszerűség vagy avíttág, progresszió vagy megkésettség dilemmáit. A személy megjelölésére szolgáló *ködlovagság* karakterjegyeinek – homályosság, titokzatosság, elfeledettség stb. – lehetnek ugyan történelmi mintái (a garabonciás alakja, a vágáns költők, *pícaro*), mégis, alapvetően modern jelenség, s mindezt a figura szinkrón rokonai (romantikus kalandor, *dandy*, bohém, *flâneur*) is jelzik. Magát az alakot tehát a modern polgárosodó világ termeli ki és teszi anakronisztikussá, időből kiesetté,¹⁴ akárcsak a rá irányuló érdeklődést; létezik már egy differenciált polgári kultúra, kánonokban tagolt magas és populáris művészet, amihez képest definiálódik kívülállóként a ködlovag.

Emellett a ködlovag alakja a modern, írott egyetemes és nemzeti történelemhez, a domináns történeti narratívákhoz, nemzeti nagyelbeszélésekhez képest is kívülálló. Figurája kifejezetten az orális kultúra ismeretanyagában gyökerezik, amely kultúra lokális vagy kevéssé ismert, elfeledett történeteket idéz fel, akárcsak az anekdotikus próza jelentős, a

¹³ Az alábbi bekezdésekben felhasználtuk Farkas Zsolt *A ködlovagok tegnap és ma* című konferencia nyomán készült jegyzeteit, példáit.

¹⁴ Erre utal a kifejezés parodisztikus használata is: mutatja az élő, „történi” irodalom szembenállását mindazzal, amit hagyománynak, premodern irodalmi tradíciónak gondolunk. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek végén megalkotott fikatív századfordulói felvidéki szerző, Tsúszó Sándor életművéről szóló ál- emlékkötet egyik írása így fogalmaz: „Tsúszó Sándor – hagyomány; egy hazug, önfelemesztő, és egyhelyben forgó világtörténelem kompenzálásáért folytatott önhipnózis-terápia révén öntudatra emelkedő és testet öltő ködlovag.” Idézi: MARGÓCSY István, „Előszó”, in MARGÓCSY István, *Égi és földi virágzás tükré: Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszokról*, 7–34 (Budapest: Holnap Kiadó, 2007), 29.

kritika által gyakran idejétmúltnak talált, de ennek ellenére az esztétizáló modernségben is rugalmas, újragondolható, megújítható poétikának feltűnő irodalmi hagyománya.¹⁵

Ha Krúdy Gyula és Márai Sándor írásgyakorlatából indulunk ki, a személymegjelölésre és -jellemzésre szolgáló *ködllovag* éppúgy alkalmazható volt regényhősökre, mint történeti alakokra, s a kifejezést csak az 1941-es *Ködllovagok* című irodalmi arcképgyűjtemény avatta irodalomtörténeti, elsősorban szerzői nevekre és életművekre utaló kategóriává. *A tegnapok ködllovagai* című 1925-ös Krúdy-kötet névsorában például éppúgy megjelenik I. Ferenc József, Rudolf királyfi és Kossuth Ferenc, mint Jókai Mór, Heltai Jenő és Kiss József; a Krúdyról regénnyel megemlékező¹⁶ Márainál pedig általános jellemzéseként tűnik fel a szó: leginkább a *különc* szó szinonimájaként, illetve regényalakokra is alkalmazva.¹⁷ Egy 1983-as naplóbejegyzésében például Stendhal 1827-es *Vörös és fekete* című műve kapcsán írja: „A restaurációt követő idő emberei kapzsiak, de nem sikerkalandorok, mint néhány évtizeddel később Maupassant hőseinek némelyike. Julien még ködllovag, Bel Ami már strici. Mathilde még romantikus, Madame Bovary már csak hisztérika.”¹⁸

A Thurzó Gábor szerkesztette *Ködllovagok* című kiadvány, mely 1941 végén vagy 1942 legelején jelent meg (évszámjelölés nélkül) a Szent István Társulat kiadásában,¹⁹ összesen 19 író portréját tartalmazta. Emellett itt kapott helyet Márai Sándor híressé vált írása, a

¹⁵ Az anekdotikus elbeszélsmód magyar hagyományával kapcsolatban lásd Hajdu Péter könyvfejezetét és Gintli Tibor legújabb kötetét: HAJDU Péter, *Csak egyet, de kétszer: A Mikszáth-próza kérdései* (Budapest: Gondolat Kiadó–Pompeji Alapítvány, 2005), 191–255; GINTLI Tibor, *Perújrafelvétel: Anekdotikus elbeszélsmód és modernség a 20. század első felének magyar irodalmában* (Budapest: Pesti Kalligram Kiadó, 2021). Figyelmet érdemel, hogy Gintli monográfiája a 20. század eleji modernség több, a „ködllovag-hagyománnyal” kapcsolatba hozható szerzőjének (Cholnoky Viktor, Krúdy Gyula, Márai Sándor) művére is kitér.

¹⁶ A *ködllovag* és *ködalak* kifejezések előfordulásai Márai Szindbád-regényében: MÁRAI Sándor, *Szindbád hazamegy* (Budapest: Helikon Kiadó, 2006), 48, 70, 158.

¹⁷ A bécsi König von Ungarn szálloda kapcsán a következőt írja egy 1973-as naplóbejegyzésében Márai: „A szálloda lakatlanak látszik, de a beszédes hölgy elárulja, hogy néha még mindig akad vendég: különcök, ködllovagok, akik ma is itt szállnak meg, ha Bécsbe hozza őket a tennivaló. A szálloda kísérletes bagolyvár. Minden olyan, mint egy Krúdy-beszélyben, vagy egy múlt század közepi angol regényben.” MÁRAI Sándor, *Napló 1968–75*, jegyz. GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta (Budapest: Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1992), 160. A Márai-napló idézett és később idézendő részleteire Körösi Ferenc hívta fel a figyelmünket.

¹⁸ MÁRAI Sándor, *Napló 1976–1983* (München: Újváry „Griff” Verlag, 1985), 186. A személyre alkalmazott *ködllovag* kifejezés értelmét árnyalja, hogy míg az idézett 1985-ös müncheni kiadásban Julien Sorel jellemzéseként a ködllovagot olvashatjuk, *A teljes napló* kéziratból kiadott, újabb magyar edíciójában „romantikus kalandvágyó” szerepel. MÁRAI Sándor, *A teljes napló: 1982–1989*, szerk. MÉSZÁROS Tibor (Budapest: Helikon Kiadó, 2018), 175. (A napló filológiájáról lásd az utóbbi kiadás összefoglaló jegyzetét: Uo., 447–449.)

¹⁹ A kötettről már 1941 novemberétől olvashatunk hirdetéseket a *Nemzeti Ujság* és az *Élet* hasábjain, amelyek eleinte „irodalmi arccélek” alcímmel reklámozzák a hamarosan megjelenő könyvet. *Élet* 32, 47. sz. (1941): 989; *Nemzeti Ujság* 23, 285. sz. (1941): 11.

Krúdy-kötet címével azonos című előszó (*A tegnapok ködlovagjai*), amely a századvég olyan íróiként mutatta föl a kötetben sorra vett ködlovag-szerzőket, akik „magányban és homályban” élve és alkotva, „elindították nemzedékek számára az új magyar kifejezés, gondolkozás szellemi folyamatát. Egyikük sem alapított »iskolát«, nem volt »zászlójuk«, melyre tömegek esküdtek, vita sem zajlott különösebb heveséssel művük és személyük körül.” Ugyanakkor „feltárták, néha alig érzékelhető, árnyalatfinom változatokban, nemes és tudatos eszközökkel a kifejezés új lehetőségeit, műfajokat alkottak és nemesítettek, a magyar nyelv, az irodalmi érzékelés titkait fessegették.”²⁰ Márai koncepciója, amely a 20. századi magyar modernség előfutáiraiként azonosította a századforduló bizonyos szerzőit, a magyar irodalmi kánon alakulástörténetével szembesítve jócskán fölülbíráható.²¹ Mindazonáltal írásának azon gesztusa nem jelentéktelen, hogy immár elsősorban kritikai-irodalomtörténeti fogalomként – szerzők, szövegek, témák és poétikai eljárások összességének megjelenésére – alkalmazta a *ködlovag* kifejezést; a nyelvnemesítés, modernizálás értéktelített, s a kritikai visszhangtalanság negatív bélyegével szembeállítható képzetet társítva hozzá. Márai rövid írásában voltaképp benne rejlenek a ködlovagság azon vonásai, amelyek a terminus mai, kritikai, irodalomtörténeti kontextusban történő alkalmazását is jellemzik, megelőlegezve annak két jól elkülöníthető értelmezését.

Márai előszavának két, egymással némileg ellentmondásban lévő kulcsmozzanata a ködlovag-szerzők elfeledettsége, elszigeteltsége, valamint azok újtító, kezdeményező szerepe, írásmódjuk és műveik poétikai-tematikus újdonsága. E két aspektusból levezethető a *ködlovagság* irodalmi kategóriájának két meghatározó értelme: egy történetileg zárt, *korszakspecifikus*, valamint egy „időtlen”, aktualizálható, *generikus* fogalom.

A ködlovagság *korszakspecifikus* fogalma nagyjából az 1880-as évektől az első világháborúig tartó időszakra, annak korai, esztétizáló (vagy újromantikus) modernségére értendő,²² hiszen az első világháború lezárulta és az 1920-ban megkötött trianoni

²⁰ MÁRAI Sándor, „A tegnapok ködlovagjai”, in *Ködlovagok: Írói arcképek*, szerk. THURZÓ Gábor, 5–8 (Budapest: Szent István Társulat, [1941]), 7–8.

²¹ Az előszóban maga is kivételként említi, hogy a kötetbe került szerzők közül Gárdonyi Géza kifejezetten népszerű, elismert írónak számított a maga korában (Uo., 5), illetve a névsorból – mai szemzőgből – erőteljesen kilóg a 20. század során a közoktatási kánonba is bekerült Babits Mihály, Karinthy Frigyes és Tóth Árpád, illetve az utóbbi 30 évben látványosan újrafelfedezett (szintén kötelező olvasmányok szerzőjeként számontartott) Kosztolányi Dezső, Csáth Géza és Krúdy Gyula is. Az előszónak a „társadalmi szerep” és a „csak-íróság” viszonyáról, feszültségéről szóló passzusai alapján valószínűsíthető, hogy a kötet egyfajta alternatív, Ady Endre alakjával, költői szerepfelfogásával szemben meghatározott, azt ellensúlyozó modernség-kánont kíván felmutatni. A kérdéshez lásd Márai ez idő tájt (1939) írt Ady-esszéjét: MÁRAI Sándor, „Ady”, in MÁRAI Sándor, *Írók, költők, irodalom*, összeáll. URBÁN László, 32–34 (Budapest: Helikon Kiadó, 2002). Márai és a kötet Ambrus Zoltán-portróját jegyző Dénes Tibor ködlovag-értelmezésének különbségeiről: MÜLLNER, („»Az eltévedt lovas«...”, 467–469.

²² E nehezen meghatározható korszakkal foglalkoznak az alábbi két tanulmánykötet írásai: EISEMANN György, szerk., *A kánon peremén: Az irodalmi modernség alakváltozatai a 19–. század fordulójának magyar prózájában*

békeszerződés révén hirtelen régmúlttá lett az Osztrák–Magyar Monarchia, az annak részeként elgondolt nemesi nemzet és a 19. századi magyar polgárosodás világa, melynek atmoszférája alapvetően meghatározta a ködlovag-irodalom tárgyválasztásait és hagyománytudatát. Így aztán az erre az időszakra és irodalmi életére való emlékezést – leginkább talán Krúdy és Márai említett írásaiban – erőteljesen áthatja egyfajta értékvesztettség-tapasztalat és a Horthy-korszak előtti polgári kultúra iránt táplált nosztalgia. Bár nem adható pontos névsor azokról a szerzőkről, akik e két irodalmi generáció képviselőiként egyértelműen és kizárólagosan a ködlovag-diskurzushoz kapcsolhatók, az ezzel foglalkozó irodalomtörténeti fejtegetések leginkább azokat az írókat és költőket sorolják ide – elsősorban az említett *Ködlovag*-kötet körképéből kiindulva –, akik utólagos perspektívából szemlélve gyorsan kikoptak a *Nyugat* folyóirat nyomán rögzült esztétikai kánonból és irodalmi emlékezetből.

A ködlovag-fogalom története továbbá megmutatja, hogy a kifejezés – éppen metaforikus teherbírása révén – függetlenedett is a századforduló irodalmától, s időben későbbi szerzőkre is alkalmazhatóvá vált, úgy is mondhatnánk, a ködlovag-irodalom társadalmi bázisa és kulturális viszonyrendszere jelentősen átalakult. A ködlovagság *generikus* fogalma leginkább írói archetípusokat jelöl. Ezekben az esetekben a szerzők személyes életútja és a látványosan az életút alapján olvasott és értelmezett életmű jellegzetességei szolgáltatják a ködlovagság jellegadó kritériumait. Mintha – ugyancsak Márait idézve – a „*magányban és homályban éltek, alkottak*” formula esetükben, némiképp leegyszerűsítően, de elsősorban azt jelentené: „jobb sorsra érdemes” szerzők, „ígéretes, ám hamar ellobbanó” tehetségek, alkoholisták és „más örültek.” Ekképp merülhetett fel a ködlovagság képzeletében olyan 20. század közepi-végi magyar írók (például Hajnóczy Péter, Bólya Péter vagy épp Benda Balázs)²³ értékeléskor, akiknek életútja valamiképp kapcsolható a ködlovagsággal asszociált biográfikus vonásokhoz, mint amilyen például az irodalmi nyilvánosságban vállalt vagy elszenvetett kivülállás, a terhelt pszichés kondíciók, és nem ritkán a korai halál ténye. Illetve azokhoz a poétikai megoldásokhoz és témákhoz való vonzódás, amelyek megtevesztő módon akár az életrajzi hatások közvetlen lenyomatainak is tűnhetnek. Elegendő például a Hajnóczy-szövegek „rémképeire” gondolni, amelyeket előszeretettel értelmeztek az író

(Budapest: ELTE XVIII–XIX. Századi Irodalomtörténeti Tanszék, 1998); BEDNANICS Gábor és EISEMANN György, szerk., *Induló modernség – kezdődő avantgárd* (Budapest: Ráció Kiadó, 2006). Nem véletlen, hogy ez utóbbi kötet egyik recenzense épp a ködlovagság kérdésének fejtegetésével vezette föl gondolatmenetét. Lásd MÜLLNER, „Bednatics Gábor–Eisemann György...”, 101. A Petőfi Irodalmi Múzeum 2012-es ködlovag témájú kiállítása és konferenciakötete pedig szintén erre a korszakra, az 1880 és 1914 közötti periódusra korlátozta témáit. PALKÓ, szerk., *Ködlovagok...*

²³ MÉSZÖLY Miklós, „Hajnóczy Péter 1942–1981”, *Mozgó Világ* 7, 9. sz. (1981): 90–91; KERESZTESI, *Ha titok-szerű marad...*; DÉRCZY, *Az utolsó ködlovag...*

alkoholittas látomásaiként. Emellett egyébként a regényalakként értett ködlovag aktualizálására is találni példát a korszakban.²⁴

Noha nem a *ködlovag* terminussal élve, de a jelenséghez kapcsolódó képzetek regisztrálása a századforduló előtti kontextusban is értelmezhető. Egy potenciális 19. századi író-ködlovag arcképét rajzolja meg Németh László *A Nyugat elődei* (1932) című esszéje azon részletében, ahol (Vajda János és Tolnai Lajos mellett) a mindössze 25 éves korában elhunyt fiatal kritikust, Zilahy Károlyt mint meg nem értett géniuszt („irodalmunk csodagyerekét”) állítja szembe korának álságos, hazug sajtójával és irodalmi közéletével.²⁵ Egy proto-ködlovag életútjának és személyiségének talányos rajzát mutatja be Milbacher Róbert 2018-as *Léleknvavalyák* című regénye is,²⁶ melynek nyomozó főhőse az 1847-ben, 27 évesen elhunyt romantikus drámaíró, Czákó Zsigmond öngyilkosságát kívánja fölülvizsgálni. Az említettek mellé – főként az életrajzi tények tragikumát és a „mellőzöttség” kritériumát alapul véve – följegyezhetjük a 19. század közepi-végi magyar irodalom néhány további figuráját és életművét: a palócdalok és a dalidók költőjét, az alkoholbeteg meghalt Lisznyai Kálmánét; az egykor Jókaihoz hasonló népszerűségű, később elszegényedett, zilált életű Vas Gerebenét; az öngyilkossá lett Arany Lászlóét és Péterfy Jenőét; vagy a nyugatos modernség „előkészítőiként” számontartott Reviczky Gyuláét és Komjáthy Jenőét. Jóllehet, a felsorolt szerzők életműve már azelőtt lezárult, hogy a ködlovagság mint irodalomtörténeti jelenség egyáltalán megfogalmazódott volna.

Ha elfogadjuk, hogy a „befejezetlenség” vagy az életmű „félbemaradt”, „csonka” jellege afféle definitív eleme a ködlovagság *generikus* fogalmának, akkor olyan közelmúltbeli szerzőket is számításba vehetünk, akiket soha senki nem nevezett ködlovagoknak. Gondolhatunk például Rubin Szilárdra, Hajas Tiborra, Tar Sándorra, Csengey Dénesre, Sziveri Jánosra, Simon Balázusra, Málík Rolandra vagy Borbély Szilárdra.

A ködlovagság jellemzően és természetéből fakadóan nem önleírás – ködlovagokat mások szoktak ekként megnevezni, de önmagára nem utal így senki. Mert bármilyen mértékű empátiával, sok esetben azonosulással szólnak a ködlovagokról azok újabb és újabb krónikásai – Krúdy a tegnapi regényes ködlovagjairól, Márai a századelő-századforduló szerzőiről, vagy Mészöly Miklós Csáth Gézaról²⁷ és Hajnóczy Péterről –, a fogalom használata mégis világos távolságot teremt értelmezett és értelmező pozíciója között. Úgy tűnik,

²⁴ Sándor Iván *Ködlovag* (1983) című regénye például az 1950-es évek Magyarországra helyezett cselekménye révén értelmezi újra a jelenséget. SÁNDOR Iván, *Ködlovag* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983).

²⁵ NÉMETH László, „A Nyugat elődei”, in NÉMETH László, *Illúzió és alkotás: Írások a magyar irodalomról II: Tanulmányok, esszék, kritikák*, szerk. EKLER Andrea, 310–338 (Budapest: Magyar Napló, 2014), 321–324.

²⁶ MILBACHER Róbert, *Léleknvavalyák – avagy az öngyilkolás s egyéb elveszejtő szerek természetéről* (Budapest: Magvető Kiadó, 2018).

²⁷ MÉSZÖLY Miklós, „A játszótárs nélkül maradt értelem” (1978), in MÉSZÖLY Miklós, *Érintések*, 5–21 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980).

ködlövnagnak nevezni egy szerzőt értékítélet is, s mint ilyen a kanonizáció szempontjából determinál. Nem csupán a tárgyalt szerzőnek tulajdonít megkülönböztetett jelentőséget, de egyúttal saját értelmezői pozíciójának is ekként kíván érvényt szerezni. Erre utal Müllner András az *Induló modernség – kezdődő avantgárd* (2006) című tanulmánykötetről írott recenziójában, Mészöly Miklós kanonizáló szerepét kiemelve a ködlövszövegek kontextusában.

Ismeretes Mészöly Miklós esete a magyar irodalomkritikával, amely számon kérte rajta a keleteurópai vagy minimum a magyar nagyregényt. Ez Mészöly tollából sohasem született meg – kérdés persze, hogy megszülethet-e az, amit már megszült a kritikus imagináció. Talán nem véletlen, hogy a századelő ködlövszövegeinek egyik legaktívabb kanonizálója a „beszélyes”, „anekdotikus” és „töredékes” Mészöly volt, aki a ködlövszövegek poétikai vonatkozásban egyenes ági leszármazottjaként ellen tudott szegülni a kritika finom vagy kevésbé finom zsarolásainak.²⁸

Túl azon, hogy Mészöly ambíciója megerősíti a külső (kritikai, esztétikai, politikai stb.) elvárásokkal való szembeszegülés éthoszáét, pozíciója – mely pusztán azáltal képződik meg, hogy megfogalmazza e problémát – el is választja őt magát attól a megkonstruált tradíciótól, melynek folytatójaként lép fel. Ezt a kettőséget vagy látszólagos ellentmondást, úgy tűnik, a magyar irodalmi kánon alakulástörténete is megerősíti. Márai és Mészöly olyan szerzők, akik a ködlövszövegek „egyenes ági leszármazottjai”-nak tartották magukat, életműüket ma mégis a 20. századi magyar irodalom első vonalában képzeljük el, ennek megfelelően Márainak és Mészölynek nem *epitheton ornansa* a ködlövszöveg.

Kötetünk igazi érdekessége az, hogy az itt olvasható tanulmányok az irodalmi kategóriaként értett ködlövszövegség mindkét fent vázolt értelmével, annak *korszakspecifikus* és *generikus* fogalmával is igyekeznek számot vetni különböző nézőpontok alapján, megvizsgálva a jelenség poétikai-esztétikai, biografikus és történeti vetületeit. Ebből adódik a kötet sokszínűsége is: a 20. század elejének jellegzetesen ködlövszövegséget aposztrofált szerzőin (Cholnoky-testvérek, Lovik Károly, Krúdy Gyula, Csáth Géza stb.) kívül olvashatunk tanulmányt Czöbel Minka költészetéről, Bródy Sándor színműírói és Malonyay Dezső regényírói munkásságáról, Szerb Antal kultúrafelfogásáról és Franz Kafka korai magyar fogadtatásáról; emellett a közelmúlt magyar irodalmának alakjairól: Hajnóczy Péterről, Hazai Attiláról, Borbély Szilárdról és Térey Jánosról is.

²⁸ MÜLLNER, „Bednatics Gábor–Eisemann György...”, 109.

A kötetet összefoglaló jellegű tanulmányok nyitják. Bevezeky Gábor az irodalomtudományok terminológiájának megbízhatóságára kérdez rá, amikor a ködlovag kategóriájának érvényességét firtatja, de egyúttal annak is pontos jegyzékét adja, hogy a kifejezés hol, hány-szor és milyen összefüggésekben fordul elő Krúdy Gyula életművében. Eisemann György a ködlovag-irodalom világképének művészetfilozófiai összetevőit veszi számba, Kelemen Zoltán pedig szövetszerű példák sokaságával igyekszik igazolni, hogy a ködlovagok hagyománya „olyan halmaz a magyar irodalom életében, mely megszervezte és következetes logikával jelölte ki önnön kanonikus rendjét és rendszerét”.

További, egy-egy szerzővel vagy művel foglalkozó tanulmányaink időrendben követik egymást. Jakab Júlia műnemek szerint is széles spektrumból válogatva enged bepillantást Czóbel Minka életművébe, és a kísértetiesség motívumainak alaposabb vizsgálatát állítja az elemzés középpontjába. Németh Sámson Győző egy elfeledettség dolgában bizonyosan ködlovagnak számító szerző, a Munkácsy titkáraként ismert Malonyay Dezső egyetlen regényének elemzésére vállalkozik. Az utóbbi évtizedek talán legsokoldalúbban feldolgozott és elemzett századfordulói szerzőjével, Csáth Gézával foglalkozik Kis Petronella tanulmánya, mely az *Este* című novella zenei szerkesztésmódját és a Csáth-próza zenei vonatkozásait mutatja be. Kovács Dominik írásában Bródy Sándor által színre vitt ködlovagokról, betegség és identitás összefüggéseiről olvashatunk, Locker Dávid elemzése pedig kötetünk tárgyának eszmetörténeti hátteréhez szolgáltat adalékokat, hiszen Szerb Antal *Utazás és holdvilág* című regényét a „válságirodalom” kontextusában olvassa újra.

A 20. század első, majd második felének életműveit tárgyaló hipotetikus könyvfejezeteink között afféle átmenetet, elképzelt harmadik (ha az összefoglaló írásokat is egy egységnek tekintjük, akkor negyedik) szegmenst jelent a két Márai-tanulmány, amelyből az egyik, Kőrösi Ferencé, a címében is utal a szerzőre, és statisztikai módszerekkel tárja fel, hogy miként reprezentálódott a hazai és az emigráns sajtóban Márai Sándor alakja és művészete. Szarka Szilvia Máraival mint Kafka fordítójával foglalkozik, és tanulmánya alapján úgy tűnhet, a hazai Kafka-befogadás alakzatai, több évtizedes megkésetttsége, megszakítotttsága a magyar irodalmi hagyomány számára a kelet-európai abszurd talán legnagyobb hatású szerzőjét is (pszeudo-)ködlovaggá tették.

Az 1945 utáni blokkot egy *expressis verbis* ködlovag-szerzővel foglalkozó írás nyitja: Hajnóczy Péter életművének századfordulói előzményeit tárja fel Ludmán Katalin, Krúdy és Hajnóczy életművének kompozicionális sajátosságait valamint a Márai nevű irodalmi alteregó szerepét vizsgálva. Hazai Attila szövegeihez poétikai és – a ködlovag-hagyomány szempontjából is releváns – kritikátörténeti közelítéseket is kínál Bethlenfalvy Gergely tanulmánya, amely jellegzetes performatívumokként igyekszik láttatni a Hazai-féle megosztó prózanyelvet. Radnai Dániel Szabolcs a volumenét és költői teremtőerejét tekintve is megkerülhetetlennek tűnő, mégis „befezetlen” Térey-életmű egy szövegcsoportját, a

Termann-novellákat vizsgálja, a prózaszövegekben megjelenő stílusimitációk hagyománykékére és a 2012-ben átírt Termann-kötet biografikus, nemzedéki aspektusaira helyezve a fókusz. A kötet zárásaként, Seres Lili Hanna Borbély Szilárd *Nimstelenek* című regényéről írott dolgozata társadalomtudományi dimenzióval egészíti ki a ködlovag-jelenség perspektíváját, egyúttal a regény érzékeny olvasatát adja a szegénységirodalom összefüggésrendszerében.

Köszönettel tartozunk Kecskeméti Gábornak, aki a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának vezetőjeként kezdettől támogatta a kötetünk előzményétül szolgáló Kődlovag-konferencia megszervezésének ötletét, majd kiadványunk elkészítését, és aki maga is tartalmas bevezetővel járult hozzá a tanulmányok között megvalósuló párbeszéd kiterjesztéséhez. Professzor úr továbbá számtalan praktikus tanáccsal és előremutató szakmai észrevétellel segített minket a teljes munkafolyamat, azaz a konferenciaszervezés, az írás, a szerkesztés és a tördelés során, végül a kötet létrejöttének anyagi feltételeit is segítette megteremteni. Hálásak vagyunk a doktori iskola minden tanárának, aki akár szekcióelnökként, akár kérdéseivel, hozzászólásaival segítette a közös gondolkodást, közülük is kiemelten Farkas Zsoltnak, a kitartó figyelemért, az inspiráló beszélgetésekért, és azért, hogy saját jegyzeteihez is hozzáférést biztosított e bevezető megírásakor. Köszönet illeti a lektorokat a gyors, mégis körültekintő bírálatok elkészítéséért, továbbá Kőrösi Ferencet, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő Pro Scientia Hallgatói Öntevékeny Kör elnökét, aki nem csak a konferencia szervezésében és lebonyolításában, de kötetünk összeállításában is nagy segítségünkre volt.

Munkánk során úgy találtuk, hogy a ködlovag-jelenség alaposabb vizsgálata voltaképpen az irodalom- és a nyelvtudomány alapvető kérdéseire vezet: leírható, hovatovább megérthető-e egyáltalán az irodalom és a művészet metaforikus kategóriák metaforikus magyarázatai révén? Bízunk benne, hogy az itt következő írások mindegyike valamilyen módon válasszal szolgál erre a kérdésre. A ködlovag alakjáról szólva egyébiránt mindössze annyit mondanánk, mint Krúdy Gyula 1929 áprilisában Cholnoky Lászlóról: „A rejtelem volt az írósa...”²⁹

*Ludmán Katalin
Radnai Dániel Szabolcs*

²⁹ KRÚDY Gyula, „Jegyzet Cholnoky Lászlóhoz”, in KRÚDY Gyula, *Irodalmi kalendárium*, szerk. DOMOKOS Máttyás, 615–616 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989), 616.